

Müller Rolf

A HARC HELYSZÍNE – A BŰN SZÍNHELYE

Egy 1956-os fénykép emlékezetei*

E tanulmány tárgya egy csoportkép, amelynek elsődleges, minden későbbi narratívától, ráarakodott rétegtől mentes ikonikus jelentése: egy függőfolyosós ház belső kertjében 26 személy tekint ránk, férfiak és nők, egy-két kivétellel követik a fotós utasításait és az objektívbe néznek az exponálás pillanatában. Arcvonásaik, ruházatuk tisztán látható, egyesek büszkén maguk előtt tartják fegyvereiket, van, akin – vélhetően harcokban szerzett – sebesülések nyoma is észrevehető. A további vizsgálatához a történelmet és az emlékezetet hívom segítségül, a fotográfiának múlthoz való sajátos viszonyát, az egyes idősíkokban létrejövő „valóságait”, azt, ahogy mindannyian „bizonyítékként”, de mégis időnként/egyéneként máshogy értelmezzük a megörökített pillanatot.¹ Az igazi varázslat ugyanis

* Előadásként elhangzott a *Hely, identitás, emlékezet* című konferencián a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2013. október 4-én. Az előadás és a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ A fotográfia és a valóság kapcsolatának boncolgatói közül Roland Barthes véleménye az, hogy a fényképezés intenzív fejlődését – hasonlóan a realista regény, a napló, a dokumentarista irodalom, a napi hírek és a történelmi múzeumok felértékelődéséhez – a „valóságthatás” iránti fokozott igény teremti meg: Roland BARTHES: *A történelem diskurzusa = Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*, szerk. Kisantal Tamás, L'Harmattan, Budapest, 2003, 97. A fotó „valóságteremtési” képességét hangsúlyozza Leopold ROMBACH: *Tíz tétel a fotóról – Előmunkálatok a fotó általános elméletéhez = Fotóelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. Bán András – Beke László, Enciklopédia, Budapest, 1997, 253. A kép bizonyítóerejének vizsgálatakor kiemeli annak vádló funkcióját Susan SONTAG: *A fényképezésről*, Európa, Budapest, 2007, 11–14.

nem a fénykép létrejötte, hanem annak átalakulása, ahogy kibújik készítőjének szándékai alól, az eredeti cél módosul, s helyét újabb és újabb akaratok adja át, miközben referenciák sorozatát hozza létre.²

1956

A látvány születése pillanatában a névtelen szereplőknek a részvétel valóságát bizonyította: azt, hogy „ott voltam”, „harcoltam” ezen a helyszínen, még akkor is, ha a felvétel nem a harc közben, vagy éppen nem fegyverrel ábrázol. Gondolataikban már a leendő, kézbe vehető papírkép jár, amely majd az „itt-volt-lét” tudatának felébresztésével³ minden nézőben realizálja a konkrét térhez és időhöz kötött „harcos” szerepet, a küzdelem élményét, amit ők nemcsak egyenként, hanem együtt, kölcsönös kötődésként éltek meg, hiszen jelenlétük egyúttal a csoporthoz való tartozásról vall. A beállított képekre jellemző egyéni és közösségi önreprezentációs aktusról van tehát szó.

Ugyanakkor épp megtervezettsége okán sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – az írott szöveghez hasonlóan – e kép „olvasásakor” is egy konstrukcióra tekintünk. Hiszen a fénykép már keletkezésekor sem független a technikai feltételektől, és a véletlenek szerepe mellett a tudatos emberi cselekvéstől. Nemcsak az általa rögzített valóságkonstelláció hitelesítését végzi el, de tanúskodik magáról a készítőről, annak nézőpontjáról, látószögéről, arról, aki felvételét a kollektív vagy a privát emlékezetre rábízta.⁴ A látvány tehát az azt gombnyomással múltta varázsoló és egyelőre ugyancsak anonim fényképész tudatos választása. A jelenlévő „rendező”, aki instruálja a szereplőket, elhelyezi őket a térben, egyben „operatőr”, aki saját maga választott perspektívából és tartalmi elemekkel kivágja a látható valóságból annak egy szeletét, végül a „művészé”, aki ízlésének és lelkiismerete parancsainak engedelmessé válva létrehozza alkotását, és ezzel az általa értelmezett világgal hatást akar kiváltani a nézőből.⁵

A non-verbális jelek szimbolikus üzenete különféle lexikákat mozgósít bennünk,⁶ sőt nemcsak a reprezentált valóság, de a láthatatlan is kikényszeríti kulturális képzeletünk

² Az 1956-os fotók jelentésrétegeivel kapcsolatban lásd RAINER M. János: *Egy kép(sor) funkcióváltása, 1956–2006 = '56-os fényképek gyűjteményekben*, szerk. Kákóczi András – Sümei György, Miskolci Galéria, Miskolc, 2007, 8–13, 125; SÜMEI György: *Az 1956-os fotók használatáról*, *Fotóművészet* 2003/1–2., 137–141.

³ Barthes szerint minden fotó realitása ez, hiszen ott van bennük a denotált, kódolatlan (szó szerinti) üzenet, amely mindenki számára az „így történt döbbenetes evidenciája”: ROLAND BARTHES: *A kép retorikája = Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény*, szerk. Blaskó Ágnes – Margitházi Beja, Typotex, Budapest, 2010, 118–119.

⁴ Ilyen értelmű tanúságként kezeli a fotográfiát Klaus HONNEF: *A fényképezés a hitelesség és a fikció között = Fotóéleti szöveggyűjtemény*, 161–202.

⁵ A fotográfia mint alkotó munka eredménye lényegében rokon a tisztán fikción alapuló képzőművészettel, azáltal, hogy egyfajta értelmezését adja a reprezentált valóságnak; lásd GYÁNI Gábor: *A reprezentatív város – a reprezentált város = Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor, Kijárat, Budapest, 2005, 231; SONTAG: *I. m.*, 14.

⁶ Barthes a kép konnotált üzenetének tekint minden, általa életre hívott szubjektív olvasatot: kulturális jelentéseket, mitológiákat, ideológiákat (BARTHES: *A kép retorikája*, 119). A francia gondolkodó eleinte ezt a jelentéssalkotási folyamat másodlagos szintjének tekintette, amelyet megelőz a denotáció mint kiinduló-

munkáját.⁷ A jelképek és a hiányok gerjesztik kérdéseinket: egészen pontosan ki, kiktől, hol és mikor készítette a szóban forgó képet? Sejtésem (történész vagyok, és ettől nem tudok szabadulni) az, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc egyik helyszínével és annak dokumentarista fényképészeivel van dolgunk. A történelmi szituáció felismerése szülte sokaknál azt a kényszert, ami a megváltozott tér megörökítésére irányult, azt, ahogyan a korábbi háborúból megismert riportok nyomán vadászták a látványosságot. Vannak, akik ezt hivatásszerűen végezték, mások a pillanat varázsa alatt a haditudósítók bőrébe bújva készítették amatőr felvételeiket. A beállított, aprólékosan megkonstruált jelenet ez előbbiekre enged következtetni, olyan képkesztőre, aki megbízásból, a tájékoztatás céljával örökítette meg a helyszínt, így értelmezhetjük azt a forradalom kollektív képi emlékezetének létrehozására irányuló tudatos tevékenységnek. Ez különbözteti meg az utcát járó „magánzótól”, aki felvételeit albumába rendezi, szekrényében őrzi. Azonban hasonlóvá teszi azzal, aki saját képméleket cserélgeti, munkahelyén terjeszti, vagy a hivatásos fényképésmesterrel, aki műhelyének kirakátában helyezi el fényképeit, és célja azonos az országot járó nyugati fotóriporterekkel is.⁸ Munkásságával bizonyítani akarta, hogy ez a hely valóban létezett, a forradalmárok egyik működési tere, amelynek akár híre mehetett a rádióban, amelyről mindenhol beszélhettek, de csak kevesen láthattak.

A semleges helyszín ugyanakkor önmagában nem, csupán csak a névtelen harcosokkal együtt válik emlékezeti helyé.⁹ Történelmi párhuzam vonható a nagy elődökkel, azzal, ahogyan a 19. századtól a sorsdöntő csaták résztvevőiből előbb a hadifestők, majd a haditudósító fotográfusok komponáltak kollektív tablóképeket. Az 1848/49-es szabadságharcban Görgey hadtestét kísérő Than Mór szigorú rendben helyezte egymás mellé

pont. Később szemiotikai rendszerén valamelyest változtatva azt állította, hogy utóbbi nemcsak megalapozza (a „Mi ez?” kérdéssel azonosítva tárgyát), hanem a konnotáció („Mire utal ez?” kérdéssel előhívott tartalmak) megerősítéssel le is zárja az értelmezést. Vö. Sandra MORIARTY: *Vizuális szemiotika – elmélet = Vizuális kommunikáció*, 91–95.

⁷ Deme János a széleskörűen elterjedt térfelnyelők kamerák felvételeinek referenciális olvasatait elemelve utal a narráció, a szerző, a mintaolvasó nemléte, amelyek miatt elérhetetlenné válnak alapvető kulturális referenciáink, ugyanakkor a hiányérzet beindítja a néző képzeletének működését: DEME János: *Felügyelet: képesség, képtelenség. Gondolatok John E. McGrath: Loving Big Brother, Performance, privacy and surveillance space című könyve kapcsán*, anBlok 2009/3., 73.

⁸ A forradalom amatőr fényképészeinek visszaemlékezéseit közli SÜMEGI György: *Kép-szó. Képzőművészek '56-ról*, PolgArt, Budapest, 2004; Saáry Évával, Kocsis Ivánnal, Gönczi Bélával, Rapaich Richárdval, Kecskeméti Kálmánnal készített interjúk; illetve SÜMEGI György: *Naplók, interjúk '56-ról*, Enciklopédia, Budapest, 2006; Kinczler Gyulával, Almásy Lászlóval, Fettes Lászlóval, Gara Lászlóval, Pap Zsoltval, Rapaich Richárdval készített interjúk. Az MTI fotósainak: Bauer Sándornak, Farkas Tamásnak, Hoffman Györgynek, Nagy Lajosnak és Solymár Józsefnek 1956-os működéséről lásd a távirati iroda honlapján olvasható tartalmakat: <http://1956.mti.hu/Pages/Reminiscence.aspx>. Egy külföldi fotóriporter elményei: ERICH LESSING: *Visszaemlékezés 1956-ra = Budapest 1956 – a forradalom. Erich Lessing fotográfiái. Írások és visszaemlékezések*, 1956-os Intézet, Budapest, 2006, 14–22. A forradalom fotósairól bővebben lásd MÜLLER ROLF: *A megtorlás fényképei = ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon*, szerk. Okváth Imre, Állambiztonsági Zsolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest, 2007, 197–204.

⁹ Uthalhatunk Pierre Norának az „emlékezeti helyekről” mint tudatosan, az emlékeztetés szándékával létrehozott, ténylegesen látható jelekről vallott nézeteire: PIERRE NORA: *Emlékezet és történelem között – A helyek problematikája = Uő.: Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, Napvilág, Budapest, 2010, 13–33. Értve ezen nemcsak a fényképezéssel birtokba vett, látható helyszínt, hanem magát a fényképet is.

a törzskar 28 tisztjét, akiket a legapróbb részletességgel festett meg díszes egyenruhájukban, jellegzetes arcvonásaikkal.¹⁰ Valamivel több mint száz évvel később egy függőfolyosós épületben, ami önmagában semmiféle olyan jelet nem hordoz, ami „csatatérre” utalhatna, a kamera két oldalán lévők egyaránt az 1956-os forradalmár/harcos identitás megteremtésére, annak reprezentációjára törekednek. Nagyon fontos azonban megjegyeznünk, hogy az októberi–novemberi napokban a fénykép nem került nyilvánosságra, újságban nem jelent meg, így nem vehetett részt a közösségi tudat alakításában.

1957–1989

A következő időszakban a fényképnek új jelentésrétegei jöttek létre. Ennek hátterében a kádári hatalomnak „az ellenforradalmi bűnök bizonyítékai” utáni hajtóvadászata, majd azok propaganda- és megtorló eszközként való felhasználása húzódott meg. (A vintage kópia is egy állambiztonsági fényképgyűjteményben maradt fenn.)¹¹ A vizuális emlékanyag birtoklása azt a célt szolgálta, hogy annak darabjai a történekekről szóló diskurzusban ne az eredeti (keletkezési) funkciójuknak megfelelően rögzüljenek, nehogy a „forradalmi” emlékezet helyeivé válhassanak. A képeket ugyanis az újra berendezkedő diktatúra saját szája íze szerint megválogatva, megfelelő kontextusba helyezve kívánta felhasználni, nyilvánosságra hozni.

A konszolidáció kezdeti időszakában a rendszer igen erőteljes és széleskörű ideológiai offenzívába kezdett, sok hasonlóságot mutatva az ötvenes évek technikáival: a meggyőzés terén hangsúlyosan épített a vizuális hatásokra, a képek narratív erejére. A propagandahullám fontos állomásai voltak az úgynevezett Fehér Könyvek. A kiadványsorozat első négy kötete *Az ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* címet viselte, Nagy Imre és mártírtársai kivégzése után pedig az ötödik rész is napvilágot látott *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése* címmel. A brosúrákat kereskedelmi forgalomban, óriási példányszámban értékesítették, sőt a zárókötetet négy idegen nyelven is kiadták, a Külügyminisztérium pedig azokat a külképviselőknek továbbította. A sorozatot az egyes megyék eseményeit bemutató Fehér Könyvek tették teljessé. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának munkatársai a dokumentumgyűjtemények szerkesztésekor többnyire a nyugati lapokban megjelent fotóanyagra támaszkodtak, előszeretettel válogatva a különböző erőszakos képkockákból (lincselések, áldozatok). Nem véletlen, hogy később az ideológiai küzdelem más területeire is, többek között az 1957 júniusában megnyílt fővárosi kiállításra (*A magyarországi ellenforradalom, 1956. október 23. – november 4.*), Kolonits Ilona *Így történt*

¹⁰ Lásd *A szabadságharc kilenc nagy csatája. Than Mór csataképei honvédtisztek csataleírásaival*, szerk. Katona Tamás, Magyar Helikon, Budapest, 1978.

¹¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL], 3.1.9. V-150381/10. Szomorú firtora a történelemnek, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottmányának több napilapban megjelent felhívását, amely a forradalom dokumentációjának egybegyűjtésére vonatkozott (lásd Igazság 1956. november 2., 4; Magyar Függetlenség 1956. november 3., 2; Új Magyarország 1956. november 3., 2; Népszabadság 1956. november 4., 2) végül a forradalom eltipróinak rendőrsége valószínűsítette meg.

című propagandafilmjére (1957), a hasonló fejléccel ellátott, üzemekben, hivatalokban kifüggesztett plakátokra (*Így történt. Az ellenforradalom gaztettei*, 1958), vagy Hollós Ervin *Kik voltak, mit akartak?* című könyvére (1967) ezeknek a felvételeknek a túlreprezentáltsága volt jellemző.¹²

A Corvin közti ellenforradalmárok egyik csoportja, amely a Vajdahunyad utca 41. számú házában tanyázott.

A harcosokról készített felvétel a Fehér Könyvek harmadik kötetének 77. oldalán kapott helyet, *A Corvin közti csoport kialakulása* című alfejezet képi mellékleteként, a következő felirattal: „A Corvin közti ellenforradalmárok egyik csoportja, amely a Vajdahunyad utca 41. számú házában tanyázott.”¹³ A ház a Corvin (akkor hivatalosan Kisfaludy) köz mögötti második utcában állt, az Üllői úttól számított negyedik épület. Mivel a Vajdahunyad utca a másik irányban a Práter utcát keresztezi, a 41-es szám csak pár száz méterre volt a nagyobb felkelőközponttá vált Práter utca 11–17. szám alatti általános iskolától. A fényképpel illusztrált alfejezetben szó sem esik arról, hogy a lokalizált helyszínen mi történt, abban a „Corvin köziek”, „Corvin-csoport” mint gyűjtőkategória, illetve egy alkalommal a „Práter utcai iskolában tanyázó csoport” önszerveződésének kezdetéről (felfegyverkezés, tárgyalások a kormánnyal) olvashatunk. A kép nem a későbbi, komolyabb utcai harcok, véres cselekmények vizuális támasztéka (a megelőző, nyitó alfejezet is a környék megszállásakor csak a „járókelőkre leadott lövéseket” említi),¹⁴ éppen ezért azon nem az egyes személyek számítanak, hanem összességük, a látható „megalakult” közösség. Nincs

¹² Lásd bővebben MÜLLER: *I. m.*, 216–220.

¹³ *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben III.*, Budapest, [1957], 77.

¹⁴ *Uo.*, 75.

szükség még a „rémtettek” arcaira (amit pár lappal arrébb Falábú Jankó és mások portréi jelenítenek meg),¹⁵ viszont az ilyen értelemben „arctalan” tömeg elvárt referenciális olvasatát a képaláírás egyértelműsíti. A vizuálisan nem azonosítható helyszínt (egy jellegtelen függőfolyosós ház és udvara) a magyarázat pontosan elhelyezi '56 „bűnös” terében, miközben a csoportmegjelölés („ellenforradalmárok”) egyértelmű negatív üzenettel terheli meg a látványt, amelyre még jobban ráerősít az ige másodlagos jelentése: „tanyázni” csak kétes elemek szoktak. A felvétel tehát egy ideológiailag módosult környezetben tölti be az eredendően neki szánt, de nem teljesített funkciót: a kollektív emlékezet alakításában kap szerepet. Kommunikációjának elengedhetetlen része az érzelmi hatást kiváltó konnotáció, az, ahogy a tudatos verbális magyarázattal nemcsak az egyes személy pszichológiai képzettársításait akarja előhívni, hanem egy adott kultúrkör sokkal több nézője számára teremt asszociációs lehetőségét.¹⁶ A kontextualitással azonban nem az értelmezések tárházába invitál, épp ellenkezőleg, meggyőzni akar egyetlen üzenet létjogosultságáról. A szöveges kép „bizonyítékkal” szolgál a Kádár-rendszer politikai legitimitációjának alapvetésére, hogy ami történt, az ellenforradalom volt, s egyúttal érvényteleníti az antitézist, a forradalmi forogatókönyvet.¹⁷ Sikere a közbeszédre gyakorolt hatással lenne mérhető, aminek elemzése meghaladja e dolgozat kereteit, de abban bizonyosok lehetünk, hogy egy képet sem tud sokáig fogságban tartani egy bizonyos narratíva.¹⁸

De maradjunk még az 1956 utáni megtorlás éveinél. A jól látható felismerési jegyeknek „köszönhetően” a felvétel a Corvin köz és vonzáskörzetében harcoló fegyveresekkel kapcsolatos vizsgálatok, egészen pontosan a Wittner Mária és társai ügy egyik kulcsdokumentuma lett. A nyomozati iratanyag szerint a legelső személyfelismerések 1957. július 8-án történtek. E napon adta le jelentését a Belügyminisztérium (Belsőreakció-elhárító) II/5. osztályának speciálisan az „ellenforradalmárok” körözésével megbízott ügynevezett Kutató Csoportja¹⁹ arról, hogy „Bérczy Miklós nevezetű fiatal azonosította a Fehérkönyv III. kötet 77. oldalán lévő ellenforradalmi csoportról készült képen (balról jobbra az első guggoló személy, kezében pisztolyt tart). Mint egyetemi hallgató a csoporttal részt vett a Corvin köz és a Práter u. környékén lezajlott eseményekben.”²⁰ Ugyanezen a napon döntöttek Neumann Tivadar József előzetes letartóztatásáról is; az

¹⁵ *Uo.*, 86–89.

¹⁶ A fotók tömegkommunikációs és szemléltetői megközelítéséről, a konnotáció nélküli viszonylagos tárgyilagosságról lásd ROMBACH: *I. m.*, 251–253.

¹⁷ A verbális kommentároknak a fotók értelmezési lehetőségeit leszűkítő szerepéről lásd Walter GRASSKAMP: *Szöveg nélkül. A dokumentumfotó esztétikájához = Fotóelméleti szöveggyűjtemény*, 242–243; SONTAG: *I. m.*, 163–164.

¹⁸ Sontag megállapítja, hogy nincs olyan képaláírás, amely tartósan képes garantálni egy kép mondanivalóját: SONTAG: *I. m.*, 163. W. J. T. Mitchell ugyancsak kétes kimenetelű propagandastratégiának tartja, ha egy szöveges képi reprezentáció (esetében egy népszerű játékfilm) a megmutatás helyett a megmondás által akar meggyőzni: W. J. T. MITCHELL: *A CNN-től a JFK-ig = A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai*, szerk. Szőnyi György Endre – Szauter Dóra, JATEPress, Szeged, 2012, 249.

¹⁹ A részlegről lásd TAKÁCS Tibor: *A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztálya = A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962 (Intézménytörténeti tanulmányok)*, szerk. Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre, L'Harmattan, Budapest, 2013, 142–143.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-142941/A. 232: Jelentés, 1957. július 8. [A forrásrészleteket a mai helyesírás szabályai szerint közlöm.]

indoklásban ugyancsak helyet kapott a fénykép mint a „terrorcsoportban” való részvételének egyik bizonyítéka.²¹ Az egyetemista Bérczyt végül nem kapcsolták az ügryhöz, de Neumannon kívül még nyolc személyt letartóztattak.

A kihallgatások során a vádlottak vagy a tanúk elé a fotó beszámozott példánya²² vagy a Fehér Könyvben közölt változata került, de a lakossági/hivatali bejelentések is az említett propagandakiadvány alapján érkeztek. A fénykép nyomozati felhasználásakor a következő információk rétegek kerültek elő:

1. Az elsögleges a képen szereplő személyekre vonatkozott, amikor is a kihallgatottnak arról kellett nyilarkoznia, hogy kit ismer fel név szerint, vagy milyen, az azonosításhoz szükséges adatokra emlékezik (életkor, becenév, lakóhely, foglalkozás), illetöleg mit tud az általa felismert személyek közötti viszonyok (ismeretségük mélysége). Az anonimitás feloldását célzó adatgyűjtés és a vallomások eredményeképp a 26 szereplőből 16 a teljes nevéen ismertté vált, háromnak a keresztnévét, két résztvevőnek csak a becenevét tudták meg, további öt személy neve ismeretlen maradt.

Az álló sorban jobbról balra haladva (a képen látható sorszámokkal): 1. Kovács János honvéd százados; 2. Hultai József (István) örevezető; 29. Varga János villanyszerelő-tanonc; 24. Pászti Tóth András („Zöldike”) öntödei munkás; 27. Feri; 22. Havrilla Béliáné (Sticker Katalin) szövetkezeti dolgozó; 23. Wittner Mária segédmunkás; 12. Papp

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-142951/1. 292–293: Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1957. július 8.

²² Budapest Főváros Levéltára [a továbbiakban: BFL] XXV. 4. f. TÜK 8046/1958. VI. dosszié: Fényképdokumentáció.

Lajos (a házmester fia); 25. Feri bácsi; Szám nélkül, ismeretlen; 26. (alatta két ponttal) „Szöszi”; 21. Sanyi; 4. Köte Gyula („Jura”); X. Ismeretlen; 28. Ismeretlen (27. számú Feri testvére); 31. Ismeretlen; 15. Kóte Sörös József („Holi”) lakatos; 8. „Lisztes”; 26. Tóth József, segédmunkás.

A térdelő sorban jobbról balra (a képen látható sorszámokkal): 20. Neumann Tivadar József gépkocsivezető; 30. Ismeretlen (újságíró); 5. Jánoki László asztalos; 9. Kiss Károly; 7. Méhes Pál („Bundás”) gépkocsivezető; 6. Jánoki Attila géplakatos; 16. Bérczy Miklós („Jampi”) egyetemista.

A történetek után fél évvel zajló állambiztonsági „emlékanyaggyűjtést” nemcsak az befolyásolta, hogy az adatközlők egy része már nem emlékezett társainak nevére, hanem, hogy a forradalom alatt bevett szokás volt a tartósabb vagy rövidebb ideig együtt harcoló közösségekben a különböző testi jelek, kulturális szignálok (ruházat) alapján képzett becenevek használata. És persze ne feledkezzünk meg arról, hogy a kihallgatottak közül többen nem saját akaratukból, hanem a vizsgálati fogságban, kihallgatóik szándékainak kiszolgáltatva tették meg vallomásaikat. Ilyen kényszerszituációban fordulhatott elő, hogy volt, aki egészen másokat azonosított a felvételen sőt „felismerte” saját magát is. 1957. augusztus 10-én Korsoveczki Zoltán a Szabolcs-Szatmár megyei politikai nyomozó osztályon részletesen beszámolt arról, hogy miként került a kamera elé (X-el jelölt fiatal), megnevezte a képen Vince századost, aki tudtával a Széna téri Szabó bácsi helyettese (1-es számú), a vöröskeresztes teendőket ellátó Csehi Jutkát (23. számú), Jocót (26. számú két ponttal) és Pali bácsit (5. számú). A nyomozás végül tisztázta, hogy valótlanak állításai, és visszavonta vallomásának ezen részét. A történethez hozzátartozik, hogy a 17 éves fiatal „jóakarói” jutatták a politikai rendőrség kezére, ugyanis előzőleg, július 19-én Paszab község több lakosa azt állította, hogy a Fehér Könyvben megjelent ominózus felvételen felismerik a forradalom alatt Budapesten tartózkodó földijüket.²³ Hasonlóan tévútnak bizonyult 1957. augusztus 1-jén a BM Központi Garage Parancsnokság egyik dolgozójának bejelentése, amely szerint az alsó sorban térdelő „soffőrbundás”, golyószórós férfi Verebi Oszkár vecsési lakos.²⁴

A kép valós szereplői egyéni és közösségi identitásuk vizuális bizonyítékeként született fotóval most találkoztak először annak fizikai valójában, sőt páran még az ugyanakkor és ugyanott készült a két- és háromszereplős felvételekkel is. A vizsgálati anyag mellékletéhez csatolták Wittner Mária és Havrilla Béláné kettős portréját, valamint Neumann Tivadarról, a csoportképen nem szereplő feleségéről és Jánoki Attiláról fotografált közös képet.²⁵ Bármelyik ezek közül normális (nem az említett körülményektől befolyásolt) emlékezeti aktusban a helyhez való szentimentális kötődés tárgya

²³ BFL XXV. 4. f. TÜK 8046/1958. III. dosszié 175: Felismerési jegyzőkönyv, 1957. július 19.; ÁBTL 3.1.9. V-142941 389: Felismerési jegyzőkönyv, 1957. július 19.; Uo., 398: Jegyzőkönyv Korsoveczki Zoltán kihallgatásáról, 1957. augusztus 10.; Uo., 406: Határozat a nyomozás megszüntetéséről, 1957. szeptember 19.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-142941/1. 210: Jelentés, 1957. augusztus 1.

²⁵ BFL XXV. 4. f. TÜK 8046/1958. VI. dosszié: Fénykép-dokumentáció.

lenne,²⁶ ám a kihallgató szoba falai között épp ellenkező funkciót várnak el tőlük a „helyszín” új birtokosai. A jelentésteli terekhez kapcsolódó közösségi tapasztalatok, emlékek (együttes harc, kölcsönös segítségnyújtás, szolidaritás), érzelmi kapcsolatok (barátságok, szerelmek) felelevenítettésével nem a pozitív identitásképzés, hanem ennek szétrombolása a fénykép elvárt kommunikációs értéke.²⁷

2. A következő információs réteg *a képen szereplők cselekményei*, vagyis hogy ki milyen feladattal volt ellátva, részt vett-e a fosztogatásokban, újságok terjesztésében, a Köztársaság téri, illetve a szovjetek elleni harcokban.

A felvétel ilyen értelemben vett bizonyító erejéről elmondható (ami alapvetően igaz a hasonló jellegű: kisebb létszámú csoportot vagy csak egy-egy személyt megörökítő '56-os fotók túlnyomó többségére), hogy a vizsgálat megindításában, letartóztatások elrendelésében szerepe volt, és a nyomozás során még számtalan esetben előkerülhetett, nemcsak a kihallgatások alatt, de a különböző jelentésekben is. Azonban a harc, a szovjet csapatok elleni küzdelem valóságát nem reprezentálta, a letartóztatottak, a házban vagy a környékbeli épületekben lakók (tanúk) beszámolóí is a helyszínt lényegében bázisként, főhadiszállásként festették le, ahonnan a felkelők időnként kirajzottak, reszortküldetéseikre indultak. A nyomozók ezért az ő környékbeli mozgásaik feltérképezésével akartak „bűnös” kapcsolatot teremteni a Vajdahunyad utca 41. és az ellenforradalmi narratívában fajsúlyosabb helyek között. A csoportkép „történetét” így egészítették ki az egyes szereplőkről máshol elkapott korabeli pillanatok: a lapterjesztési és futárszolgálatot el látó Neumann Tivadar Pobjeda gépkocsival a Corvin mozi előtt, illetve Wittner Mária és „Szöszi” a Köztársaság téren titkos alagutak keresése közben, valamint a vizsgálati szakaszban az épület „belakott” részeiről (pince, udvar, kapualj), és az általuk bejárt környékbeli helyszínekről készített újabb felvételek.²⁸ Ám az „ellenforradalmi tevékenység” elkövetésének bizonyításához miképp a csoportkép önmagában, úgy ezekkel kiegészítve sem volt elegendő, ahhoz más, főként a bűncselekményt tanúsító vallomásokra, az azokról készült írott dokumentumokra is szükség volt (formailag legalábbis). Az állam-biztonsági rekonstrukciót viszont nehezítette, hogy november 8. után a lefotografáltak közül többen: Havrilla Béláné, Jánoki Attila, Jánoki László, Méhes Pál, Kiss Károly, Kóté Sörös József, Kőte Gyula, Papp Lajos, Pászti Tóth András, „Szöszi” és Wittner Mária elhagyták az országot (voltak, akik a határ másik oldalán újra kamera elé álltak egy csoportkép erejéig).²⁹ A potenciális kihallgatottak, gyanúsítottak körét pedig jócskán leszűkítette, hogy közülük nyolcan nem tértek vissza. Hárman viszont igen: Wittner

²⁶ A helyszínt érzelmileg felelevenítő tárgyak szerepéről lásd DÜLL Andrea: *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*, L'Harmattan, Budapest, 2009, 155.

²⁷ A helykötődés sokdimenziós rendszerében a különböző társas aktorok kiemelt funkciójáról lásd *Uo.*, 129, 133–134.

²⁸ BFL XXV. 4. f. 8046/1958. VI. dosszié: Fénykép-dokumentáció.

²⁹ A fényképen mások társaságában szerepel Pászti Tóth András, Havrilla Béláné, „Szöszi”, Jánoki Attila, Jánoki László. Az olasz fotóriporter, Mario de Biasi által készített képet közölte: *Epoca* 1956. november 18., 42–43.

Mária, Havrilla Béláné és Kóté Sörös József, később ők lettek a per első-, másod- és harmadrendű vádlottjai.

A nyomozás lezárásakor készített összefoglalóból idézünk: „1956. október 24-én több fegyveres ellenforradalmár jelent meg a Vajdahunyad u. 41. sz. alatt, és ott körülnéztek, mivel a ház homlokzatán egy vöröskeresztes zászló volt kitéve. Amikor az épületet átnézték, megegyeztek abban, hogy annak óvópincéje alkalmas lesz arra, hogy ott tartózkodjanak, és onnan fegyveres ellenállást fejtsenek ki szovjet csapatok, államvédelmi beosztottak és a rendőri szervek ellen. Az óvópincét berendezték tartózkodási helyül. A Vajdahunyad u. és az Üllői u. sarkán lévő munkásszállásból ágyakat és takarókat hordtak a pincébe. Rövid időn belül, kb. október 26-ig kb. 30 főre emelkedett a létszám. Az élelmet a Práter u-i iskolából, és a vidékről felhozott élelemből biztosították. Október 26-án az ellenforradalmi csoport parancsnokot választott, hogy irányítsa az ellenforradalmi csoport tevékenységét. Így Kiss Károlyt, esztergomi lakost választották meg parancsnoknak, helyettese pedig Jánoki Attila budapesti lakos lett. Ezenkívül még két őrsparancsnokot is választottak. Ezen személyeknek csak a keresztnéve ismerős előttünk, mindkettőnek keresztnéve Feri volt. [...] A Vajdahunyad u-i fegyveres ellenforradalmi csoport aktívan részt vett a szovjet csapatok elleni harcban. A Corvin közí és a Práter u-i ellenforradalmárokkal együtt a Corvin köz, Práter utca, Vajdahunyad utca és az Üllői út környékén harcoltak.”³⁰

A nyomozó szervek ebben a kerettörténetben helyezték el a csoportkép szereplőit, amely történet olyan meggyőzőnek bizonyult, hogy a bíróság a Vajdahunyad utcaiak említett két női tagjával együtt 1958-ban első fokon Kóté Sörös Józsefet és Tóth Józsefet halálra, Neumann Tivadart életfogytiglanra, valamint a fiatalkorú Varga Jánost 13 évre ítélte. (1959-ben másodfokon Wittner Mária büntetését, mivel megállapították, hogy a terhére rótt cselekmények elkövetésekor még nem töltötte be a huszadik életévét, életfogytiglanra változtatták.) A halálraítéltek bűnlajstromában a legsúlyosabb tétel a „gyilkosság” elkövetésében „tettes” és „bűnsegéd” volt, a másik két esetben csak az utóbbi kategóriát alkalmazták.³¹ Az ítélet indoklásában a kép, egészen pontosan a képek a „corpus delicti” birtoklásának bizonyítékai: „Ezen felvételeken az ellenforradalmi csoport jóformán valamennyi tagja teljes fegyverzettel ismerhető fel és ugyancsak akkor készültek azok a külön felvételek is, amelyek a felfegyverkezett Wittner Máriát, Havrilla Bélánét és Neumann Tivadart is ábrázolják. Ezen csoportképen világosan felismerhető Kóté Sörös József és Tóth József is, akik már ekkor az ellenforradalmi csoport felfegyverzett tagjai voltak.”³² A vizualizált „bűntárgyak” (fegyverek) és a „részvétel” valóságkonstellációjának fotografikus hitelesítése, illetőleg a büntetés mértéke között akár összefüggésként értelmezhetnénk, hogy ugyanezen perben a vádlottak padjára ültetett, de a képen nem látható (!) három személyre súlyos, ám a többiekhez képest enyhébb ítéletet szabtak ki:

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-142941/1. 270/4.: Összefoglaló jelentés, 1957. november 5.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-142941/1. 293–363: A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsának ítélete Wittner Mária és társai ügyében, 1958. július 23.; Uo., 285–291: A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsának ítélete Wittner Mária és társai ügyében, 1959. február 24.

³² ÁBTL 3.1.9. V-142941/1. 293–363: A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsának ítélete Wittner Mária és társai ügyében, 1958. július 23. Lásd 300/a.

Bertalan Pál tíz-, Kludsky Géza tíz-, Máté Ferenc nyolcéves börtönbüntetést kapott. Előbbi a ház lakója volt és a csoport raktárosi teendőit látta el, míg utóbbiak (az iratok szerint) fegyveres akciókban részt vettek, viszont nem Vajdahunyd utcai, hanem Práter utcai parancsnokság alatt – Kludsky csak a szovjet invázió után került kapcsolatba a Vajdahunyd utcai bázist elhagyók egy részével, Máté időközbeni sebesülése miatt akkor sem.³³ Miként a vizsgálati iratokból nem kapunk választ arra, hogy a két Práter utcait miért sorolták ebbe az „elkövetői körbe”, úgy homály fedi azt is, milyen megfontolásból maradt ki a „bűnösök tablóján” fegyverrel pózoló, szinte a legelsőként azonosított Bérczy Miklós.³⁴ Az ellenben az biztosnak tűnik, hogy Hultai örvezető ugyanazon okból úszta meg a bíróság elé állítást, mint felette, a kép jobb sarkában mellette álló Kovács János százados, a Vajdahunyd utca 43-ban lévő honvédségi garázs parancsnoka, aki „a fényképre olyan formában került rá, hogy az ellenforradalmárok megkérték, mint a szomszédban lévő katonai egység parancsnoka, álljon oda, hogy ő is szerepeljen a fényképen. Ezt bizonyítja több tanúvallomási jegyzőkönyv” – írták le róla hat évvel a történetek után.³⁵

3. Ezzel elérkeztünk (újra a születés pillanatához) a kép készítésének körülményeihez, azokhoz a kihallgatók által is feltett kérdésekhez, hogy ki és mikor készítette a felvételt, illetve hogyan került kapcsolatba a csoporttal. A történetek legrészletesebb leírását Neumann Tivadar nyújtotta; olvassunk bele a letartóztatása után egy héttel papírra vetett feljegyzésébe: „[...] a Madách téren megálltunk egy közért előtt vásárolni cigarettát, ekkor az MTI-irodából kijött egy illető fényképezőgéppel és odajött hozzám, megmondta, hogy fotóriporter és hogy fényképeket szeretne csinálni, és érdeklődött [arról, hogy] az utamat merre folytatam innen. Megmondtam, hogy a Kilián laktanyába megyek [és] a Vajdahunyd utcába, erre kért, hogy vigyem őt is magammal egy újságíró kollégájával. Mondtam, hogy van hely, szálljanak be, erre kijött hívására a 3. könyv 77. oldalán látható csoportképen mellettem guggoló alak, aki, mint a későbbiekben kiderült, német újságíró volt. Én elvittem őket először a Kilián laktanyáig, ott csináltak egy pár képet a laktanyáról, a kilőtt páncélosokról és a halottakról, majd megkérdezte a fotós, hogy most hová megyek, mondtam, hogy ide a Vajdahunyd utcába, arra kérdésére, hogy vannak-e ott felkelők, megmondtam, hogy sajnos a mi házunkban is vannak felkelők, igennel feleltem, mire ismét megkért, hogy vigyem még el odáig. Elvittem őt, és bejőve a házunkba ismételt fényképezte a házban esett belövéseket, majd az udvaron lézengő felkelőkkel kezdett beszélgetni, és megkérte őket, hogy álljanak csoportba. A banda tagjai, kik részben az udvaron, részben az óvóhelyen tartózkodtak, nem nagyon voltak hajlandók a gép elé állni, így ez a fotóriporter megkért, hogy álljak én is a gép elé, s így a többiek sem

³³ ÁBTL 3.1.9. V-142941/1. 293–363: A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsának ítélete Wittner Mária és társai ügyében, 1958. július 23.; Uo., 285–291: A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsának ítélete Wittner Mária és társai ügyében, 1959. február 24.

³⁴ Bérczy Miklós az állambiztonság korabeli nyilvántartása szerint 1964-ben disszidált, lásd ÁBTL 2.2.1 II/7. 8. d.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-142941 426: Határozat az operatív nyilvántartásból való törlésről, 1962. november 26.

fognak tartózkodni. Valóban így is történt, és kb. 8-10 fényképet csinált az illető, többek között rólam és a feleségről is.”³⁶

A fotóriportert fuvarozó Neumann-nak augusztus 8-i kihallgatásán az udvaron történekről újra be kellett számolnia. Az események idejét nem tudta feleleveníteni, viszont a következőt adta elő: „A német újságíró és az MTI fotósa az udvarban fényképezte a belövéseket, majd azután megkértem őket, hogy ha már idehoztam, csináljon rólam és feleségről felvételt. Az MTI fotósa mondta, hogy semmi akadály, ezután én és feleségem odaálltunk, hogy lefényképezzen bennünket, de fegyver nélkül, a »Karcsi« viszont azt mondta, hogy sokkal jobb lesz, ha fegyvert veszek a kezembe, majd mindjárt az egyik személytől elvette a géppisztolyt és vállamra tette, akkor jött a pincéből Jánoki Attila, aki szintén oda állt a gép elé, így kerültem fegyveresen géppisztollyal, feleségem fegyver nélkül, Jánoki Attila szintén géppisztollyal lefényképezésre. A felmutatott fényképen látható három személy: az egyik a kép jobboldalán géppisztollyal én vagyok, a középső a feleségem és a kép bal oldalán lévő személy géppisztollyal Jánoki Attila. A mi fényképezésünk után még lett más páros kép is készítve. A páros képek készítése után arra kért a fotós, hogy szeretne a fegyveres csoportról fényképet készíteni. Ez kis huzavonával, készülődéssel elkészült, a csoport tagjai, akik akkor bent tartózkodtak a Vajdahunyad u. 41. sz. ház udvarán, csoportba álltak, hogy lefényképezzék őket, én az egész eseményt figyeltem, majd az ellenforradalmi csoport vezetője, a »Karcsi« szólt nekem is, hogy álljak én is a csoport közé, így kerültem a csoportképre. A kezemben látható pisztoly, az nem az enyém, hanem a képen felettem álló személy adta oda, hogy nálam is legyen fegyver. A felmutatott csoportfényképen felismerem magamat, a kép jobb oldalán guggoló személy az első sorban, az én vagyok, és egy pisztoly van a kezemben. Úgy emlékszem, 7-8 felvételt készítettek összesen (páros képek a csoportról és a Vajdahunyad u. 41. sz. házról). A fényképezés után gépkocsival visszavittem [őket] a Madách térre az MTI fotóhoz.”³⁷

A Neumann feljegyzése és a vallomása között időben másokat is kifaggattak. Varga János az időpontra pontosabban emlékezett, ám számára csak egy külföldi fotós-újságíró tevékenysége maradt meg: „Kb. november 1-jén vagy 2-án egy német újságíró jött a házba és a ház udvarában mindnyájunkat lefényképezett.”³⁸ Wittner Mária pár nappal korábban tette a képek készítésének idejét: „1956. október 30-án vagy 31-én délelőtt a fegyveresek közölték egymás között, hogy külföldi újságírók vannak, és mindenki menjen az udvarra, mert felvételt akarnak készíteni. A fent [a felmutatott képen] lévő fegyveresek az udvarra mentek, köztük én is, majd valaki a nyakamba tett egy géppisztolyt vagy hadipuskát, és a csoport közé álltam Kati mellé. Ezt követően, ahogy megtörtént a csoport felvétel, egy kettes felvételt is készítettek rólam Katival együtt. Az újságírók kb. egy óráig voltak még ott, majd elmentek. Hogy kik kísérték el és hova mentek, arról, nincs tudomásom. Az újságírók osztrákok voltak.”³⁹ Varga és Wittner emlékezetében vélhetően az október 30. és november 4. közötti harcmentes időszak élt, s abban az időkeretben próbálták elhe-

³⁶ BFL XXV. 4. f. 8046/1958. V. dosszié, Neumann Tivadar feljegyzése, 1957. július 16., 251–252. f.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-142941: Jegyzőkönyv Neumann Tivadar kihallgatásáról, 1957. augusztus 8., 309. f.

³⁸ BFL XXV. 4. f. 8046/1958. IV. dosszié: Jegyzőkönyv Varga János kihallgatásáról, 1957. július 23., 133. f.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-142941: Jegyzőkönyv Wittner Mária kihallgatásáról, 1957. augusztus 1., 43. f.

lyezni az eseményt, utóbbi a csoportfotó és kettős portré készítését fordított sorrendben idézte vissza (viszont nála is megjelent Neumannhoz hasonlóan a fegyverbirtoklásnak csak a képkészítés idejére való szűkítése). Köté Sörös József ugyancsak két nem magyar tudósítóról számolt be, azonban csak egy felvételtől, amelynek megszületését nem tudta dátumhoz kötni: „A fényképet külföldi újságírók készítették. Ezek az újságírók autóval jöttek oda, nem tudom, hogy ki hozta őket, én már ott találkoztam velük az udvaron. »Karcsi«, a parancsnok adott utasítást, hogy mindenki álljon fel az udvaron, hogy az egész fegyveres csoportról készüljön fénykép. Nincs tudomásom arról, hogy több felvételt készítettek volna. A dátumra nem emlékszem, hogy mikor lett készítve.” Majd arra kérdésre válaszolva, hogy a külföldi újságíróknak ki adott tájékoztatást a csoport helyzetéről, így folytatta: „Az újságírókkal »Karcsi« beszélt, aki parancsnok volt, azt nem tudom, miről beszéltek, mert engem nem engedtek oda, de nem is voltam rá kíváncsi.”⁴⁰

A politikai rendőrség nyomozói előtt nem igazán számíthatott, hogy egyéni elhatározástól vezérelve vagy Kiss Károly csoportparancsnoknak engedelmessé állt valaki a kamera elé, és nem befolyásolta a „fegyveres harcos” képi valóságát, hogy a kezében látható harci eszköz csak ideiglenes kellékként vagy valódi használati tárgyként funkcionált. A vizsgálótiszteket a fotós személye körüli félreértések sem foglalkoztatták, az viszont sokkal inkább felkeltette érdeklődésüket, hogy külföldi illetőségű riporterrel való kapcsolatra derült fény. Az '56-os vizsgálatok során ez a kihallgatottat még nehezebb helyzetbe hozhatta, ugyanis ilyen esetben – a hatalom nézőpontjából ítélve – „nyugati imperialista propagandaszerveknek” nyilatkozott. Vagy, mint ahogy egy Corvin közti harcos ítéletében olvasható, e szervezetek képviselői „kétségen kívül azokat fényképezték le, akik valamely ellenforradalmi bűncselekményt elkövettek”.⁴¹ Tehát ezen ördögi logika szerint a külföldi újságírónak tett bárminemű információszolgáltatás egyben a riportalany által elkövetett „ellenforradalmi” cselekményt is igazolta. A Vajdahunad utcai csoportképén megörökített újságíró nacionáléja nem tisztázódott, bár az előbbi nézőpontból végtére is teljesen lényegtelen, hogy német vagy osztrák, elég, ha nyugati.

Végül az ítélet indoklásába röviden ennyi került: „Okt. 30-án vagy 31-én, pontosan meg nem állapítható napon Neumann Tivadar Jánoki Attilával együtt a Magyar Honvéd szerkesztőségében jártak abból a célból, hogy az akkor ellenforradalmi tartalommal megjelenő újságot úgy Budapest területén, mint vidéken terjesszék. Ezen út alkalmával kapcsolatba kerültek a Magyar Távirati Iroda egyik fotóriporterével, aki egy nyugati újságíróval járta a várost az ellenforradalomról írandó riportanyag megszerzése végett. Jánoki és Neumann felajánlották, hogy bemutatják neki a Vajdahunad utcai ellenforradalmi csoport életét, és ebből a célból a nyugati újságírót előbb a Corvin közbe, majd a Vajdahunad utcai ellenforradalmi csoporthoz szállították, ahol az iratoknál elfekvő fényképfelvételeket készítették.”⁴²

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. 142941 187–191: Jegyzőkönyv Köté Sörös József kihallgatásáról, 1957. augusztus 7.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-144143 oldalszám nélkül: A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsának ítélete Fejes József Tibor ügyében, 1959. január 22.

⁴² ÁBTL 3.1.9. V-142941/1: A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsának ítélete Wittner Mária és társai ügyében, 1958. július 23., 300a f.

Összefoglalva a felvétel nyomozati felhasználásáról megtudottakat: a fotó vizuális bizonyítékává vált a Vajdahunyad utcai „ellenforradalmi bűnöző” („gyilkos, fosztogató”) csoport létezésének, ebben a folyamatban pedig a helyszín, a 41-es számú ház udvara: a „bűn” keletkezésének színhelye, amely „bűnben” mindenki kisebb-nagyobb mértékben „megmerítkezett”, annak függvényében, hogy az említett helyszínnel a forradalom napjaiban milyen szintű kapcsolata alakult ki. Az „öslakos” identitás itt lényegtelen (a házat életvitelszerűen használók közül is csak ketten láthatók a fényképen), nem sokat nyom a latba a „látogató” szerep sem, sokkal fontosabb a „tartósbérlő” vagy „szállóvendég” státus. A fotó ilyen értelemben is modellezi a forradalmi csoportok genezistörténetét, azt, hogy többségük nem helyi, kerületi lakos volt, hanem különböző utakon keresztül jutott oda más városrészekből vagy vidékről. Mint a propagandánál, úgy itt is a helyszínek a hatalom általi kriminalizálása valósult meg. A politikai nyomozóapparátus kezében a kép a „bűn” színhelyeként az „ellenforradalmi” koncepció valóságjegyévé alakult át. A harcoss nyilvánvaló felismerési jegyein (fegyver a kézben) túl a kihallgatási jegyzőkönyvek, ítéletek sorai (a kép mint szöveg) egyértelműsítették a látvány elvárt referenciális olvasatát. Szerepük tehát hasonló a plakátok, könyvillusztrációk magyarázataiéhoz. A két funkció egyazon időszakban jött létre, viszont a propagandisztikus „küldetés” nem ért véget a megtorlás időszakának gyakorlati lezárulásával, az ítéletek meghozatalával.

1989 után

A diktatúra bukását követően először a felvétel készítője lépett ki az ismeretlenségéből. Tóth László, a Magyar Távirati Iroda egykori fotóriportere *A szemtanú* című életrajzi könyvében így emlékezik: „Állandóan az utcán tartózkodtam, és néhány száz képet csináltam a harcoló egységekről, a *Horizont*, a szovjet könyvkiadó előtti »tábortüzekről«, a változó Budapestről. Egy teljes napot töltöttem egy müncheni újságíró részére készülő fotózással, a *Corvin köz*i szabadságharcosokkal, és a Kilián laktanyában Maléter Pállal!”⁴³ A fényképész ezt követően feleleveníti képeinek sorsát: „November közepén kezdett valamennyire konszolidálódni a helyzet, és egy napon egy magas rangú katonatiszt jött a vállalathoz és elvitte a páncélszekrényben őrzött negatívjainkat a *forradalomról*. Fájt a szívünk, mert tudtuk, hogy sok szerencsétlen fiatal fognak letartóztatni képeink alapján.”⁴⁴ A memoár szerint addigra nemcsak Tóth László képeinek szereplői, de ő maga is aggódhatott a forradalom alatt bécsi kiruccanásakor áruba bocsátott két tekercs filmje okán. Az MTI fotósa jobbnak látta, ha elhagyja az országot és az Egyesült Államokban telepedik le. Könyvében a Vajdahunyad utcai felvételt (a többi ott készített képpel együtt) a mellékletében szerepelteti „Corvin köz 1956” képaláírással. A helyszín és szereplők alátámasztják a képalkotói jelenlét, az élettörténeti fordulópont, a forradalmi „részvétel” ('56-os tett miatt menekül) valóságát.

⁴³ TÓTH László: *A szemtanú (Kaposvártól – Washingtonig) 1922–1993*, Ajtósi Dürer Kiadó, Budapest, 1993. 36.

⁴⁴ *Uo.*, 38. Az MTI-től lefoglalt fotóanyagról lásd KÓSAI Éva: *Hogyan látták 1956-ot az MTI fotóriporterei? = '56-os fényképek gyűjteményekben*, 39.

A rendszerváltás után az 1956-ról kibontakozó történeti diskurzus egy újabb értelmezési keret. 2001-ben látott napvilágot Eörsi László *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai* című monográfiája, amelyben külön fejezet foglalkozik a Vajdahunyd utcai csoporttal. A szerző megalkotja históriáját, a megszerveződéstől egészen a harcok befejeződéséig, miközben a lehető legrészletesebb rekonstrukcióra törekszik. A felvétel nála nemcsak a szöveg (*A csoport megalakulása* című alfejezet) vizuális támasztéka, hanem újra az azonosítás eszköze. A kutathatóvá vált vizsgálati iratok alapján (sajnos néhol pontatlanul) nevesített szereplők látványosan kilépnek a csoportból, az eredeti kép mellett őket felnagyítva is ábrázolja.⁴⁵ Öt évvel később Eörsi „*Ellenfehérkönyv*”. *1956 képei Budapest Főváros Levéltárában* című, magánkiadásban megjelentetett könyvében az egykor a kádári ellenforradalmi koncepció alapján összegyűjtött képek együttesében szerepelteti újra a felvételt. A Vajdahunyd utcaiak a következő felvezető szöveg kíséretében láthatók: „A képet egy nyugatnémet újságíró készítette a felkelőegység bázishelyén (Vajdahunyd u. 41.) A maga nemében páratlan felvétel, amely nagy szolgálatot tett 1957–1958-ban a szerveknek.” A kép készítőjének téves meghatározását a korábban azonosított nevek követik lajstromszerűen (annak hibáit magukkal hozva), ám hierarchiát teremt azzal, hogy a lista elejére állítja azokat, akiket halálra, illetve börtönbüntetésre ítélték forradalmi részvételükért.⁴⁶

Ugyanez a névsor olvasható a fővárosi levéltár kétnyelvű albumában (*'56 Izzó össze volt... Pillanatképek a forradalom napjairól / It Was the Fervent Autumn of '56... Snapshots on the Days of the Up-*

⁴⁵ EÖRSI László: *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*, 56-os Intézet, Budapest, 2001, 240–241.

⁴⁶ EÖRSI László: „*Ellenfehérkönyv*”. *1956 képei Budapest Főváros Levéltárában*, Budapest, 2006, 22.

rising), ahol a kép az *Arcok a forradalomból* című fejezet központi (duplaoldalas) eleme.⁴⁷ A forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának pezsgésében állt elő az MTI is egy reprezentatív kiadvánnyal. A *Kor-képek 1956* főként az iroda fotósainak kronologikusan rendezett képeiből alkot vizuális corpust, a Vajdahunyad utcai felvétel a november 1-jei blokkban található, egy másik nagyobb forradalmi csoportkép, a Rákosi-villa udvarán fényképezett felkelők oldalpárjaként. A rövid szöveges magyarázat ez esetben (hiányosan) csak három halálra ítéltről emlékezik meg: Havrilla Bélánéről, Wittner Máriáról és Kóté Sörös Józsefről.⁴⁸

A rendszerváltást követően különböző szerkesztési elvek mentén összeállított kiadványok közös pontja annak felismerése, hogy a nemzeti emlékezetben szükség van az „ismeretlen katonák” mellett látható hősökre is. Az 1956-os forradalmi arcképcsarnok névtelen pesti srácai mellé sorakoznak a Vajdahunyad utcaiak, akik felismerhetően, néha nevesítve, néha személyes élettörténeteikkel vonulnak be a „nemzeti pantheonba”. Miközben az egykor volt '56-os bázisuk emlékezeti helyének megmaradt: a fénykép. A házat lebontották, helyén a Corvin Pláza bevásárlóközpont egyik szárnya található.

Végezetül pedig csak egy idősík megemlézése maradt hátra, a tanulmány elkészültének pillanata, amelyben minden eddigit megkonstruáltam.

⁴⁷ '56 izzó ősze volt... Pillanatképek a forradalom napjairól / It Was the Fervent Autumn of '56... Snapshots on the Days of the Uprising, szerk. Csiffáry Gabriella, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2006, 112–113.

⁴⁸ *Kor-képek 1956*, szerk. Féner Tamás, MTI, Budapest, 2006, 245.